

FITXA IDENTIFICATIVA**Dades de l'Assignatura**

Codi	44295
Nom	Paleobiologia i sistemàtica paleontològica
Cicle	Màster
Crèdits ECTS	4.5
Curs acadèmic	2021 - 2022

Titulació/titulacions

Titulació	Centre	Curs	Període
2200 - M. U. en Paleontologia Aplicada	Facultat de Ciències Biològiques	1	Primer quadrimestre

Matèries

Titulació	Matèria	Caràcter
2200 - M. U. en Paleontologia Aplicada	1 - Fonaments de la paleontologia	Obligatòria

Coordinació

Nom	Departament
BOTELLA SEVILLA, HÉCTOR	200 - Geologia
ROS FRANCH, SONIA	356 - Botànica i Geologia

RESUM

Les idees evolutives i la seua història. La teoria sintètica de l'evolució. La lectura evolutiva del registre fòssil: taxes evolutives i pautes d'evolució. Micro i macroevolució. Nocions bàsiques de la teoria de sistemes i la seua aplicació a la teoria de l'evolució. Individus i unitats de selecció en els seus diferents nivells. *Gradualismo *filético i equilibri interromput. Desacoblament entre micro i macroevolució. Aspectes estocàstics de l'evolució contemplada a través de les dades paleontològiques. Mecanismes macroevolutius. Diversitat i desaparitat: macroevolució i evolució morfològica. La consideració del desenvolupament embrionari (*evo-*devo). Nocions de *biomorfodinàmica: la Morfologia com a evidència del canvi evolutiu; els factors que determinen la forma orgànica; aproximacions a les Morfologies evolutiva, Teòrica i Funcional; isometria i *alometría. Conceptes Limitacions (*constraints) a l'evolució morfològica. Cap a una teoria de l'evolució ampliada. Extincions: el seu paper en macroevolució. Tipus d'extincions: de fons, en massa i episòdica. Aspectes estocàstics de les extincions. Les causes clàssiques de l'extinció en massa. Dinàmica de la biodiversitat durant el *Fanerozoico: faunes i flores evolutives.

Implicacions del procés evolutiu en la classificació dels éssers vius: Concepció evolutiva de l'arbre de la vida. Taxonomia, Sistemàtica i Classificació. Fonaments de reconstrucció filogenètica: el caràcter com a unitat base; ús de l'homologia en Sistemàtica. Tècniques, escoles i eines informàtiques per a la

classificació en paleontologia. Codis de nomenclatura taxonòmica. Construcció d'arbres filogenètics a partir de caràcters morfològics; cladogrames. Maneig de programari per a anàlisi *cladistics

CONEIXEMENTS PREVIS

Relació amb altres assignatures de la mateixa titulació

No heu especificat les restriccions de matrícula amb altres assignatures del pla d'estudis.

Altres tipus de requisits

No s'han especificat restriccions de matrícula amb altres assignatures del pla d'estudis. Són recomanables, encara que no imprescindibles, coneixements mínims de zoologia, botànic i ecologia, així com també de geologia i paleontologia.

COMPETÈNCIES

2200 - M. U. en Paleontologia Aplicada

- Que els estudiants sàpiguen aplicar els coneixements adquirits i la seua capacitat de resolució de problemes en entorns nous o poc coneguts dins de contextos més amplis (o multidisciplinaris) relacionats amb la seua àrea d'estudi.
- Que els estudiants siguen capaços d'integrar coneixements i afrontar la complexitat de formular judicis a partir d'una informació que, sent incompleta o limitada, incloga reflexions sobre les responsabilitats socials i ètiques vinculades a l'aplicació dels seus coneixements i judicis.
- Que els estudiants sàpiguen comunicar les conclusions (i els coneixements i les raons últimes que les sustenten) a públics especialitzats i no especialitzats d'una manera clara i sense ambigüitats.
- Que els estudiants posseïsquen les habilitats d'aprenentatge que els permeten continuar estudiant d'una forma que haurà de ser en gran manera autodirigida o autònoma.
- Posseir i comprendre coneixements que aportin una base o oportunitat de ser originals en el desenvolupament i / o aplicació d'idees, sovint en un context de recerca.
- Ser capaços d'accedir a ferramentes d'informació en altres àrees del coneixement i utilitzar-les apropiadament.
- Ser capaços de valorar la necessitat de completar la seva formació científica, històrica, en llengües, en informàtica, en literatura, en ètica, social i humana en general, assistint a conferències o cursos i / o realitzant activitats complementàries, autoavaluant l'aportació que la realització d'aquestes activitats suposa per a la seva formació integral.
- Capacitat per a la comunicació i divulgació d'idees científiques.
- Aplicar el raonament crític i l'argumentació des de criteris racionals.

- Aplicar la Ciència des de l'òptica social i econòmica, potenciant la transferència del coneixement a la Societat.
- Capacitat per a preparar, redactar i exposar en públic informes i projectes de forma clara i coherent, defensar-los amb rigor i tolerància i respondre satisfactòriament a les crítiques que pogueren derivar-se de la seua exposició.
- Projectar la inquietud intel·lectual i fomentar la responsabilitat del propi aprenentatge.

RESULTATS DE L'APRENTATGE

Conèixer la teoria de l'evolució, els seus postulats i els seus àmbits d'aplicació, i el seu impacte en el desenvolupament de la ciència. Fer comprendre la naturalesa històrica del procés evolutiu, tant en els seus aspectes de *irrepetibilitat i contingència, com en aquells vinculats al compliment de lleis de la naturalesa de tota índole i, per tant, de necessitat. Reconèixer que sent la biodiversitat el producte de l'evolució com a procés, aquest només pot ser mostrat pel registre fòssil, que permet l'ordenació històrica dels esdeveniments. Comprendre també que la biodiversitat, en tot moment, ha sigut el producte de l'originació de noves espècies acompanyat de l'extinció d'unes altres ja existents. Entendre, així mateix, la importància d'esdeveniments com ara les crisis majors (extincions en massa), que permeten examinar l'abans i el després de l'esdeveniment i derivar conseqüències pràctiques. Comprendre la dimensió temporal de l'origen i evolució de la vida i les seues implicacions. Diferenciar entre Sistemàtica, Taxonomia i classificació. Conèixer els diferents tipus de sistemes de classificació. Conèixer els grans grups taxonòmics i la seua posició en la reconstrucció filogenètica universal. Discriminar entre homologies i *homoplasias. Reconèixer les categories taxonòmiques i emprar les regles de nomenclatura biològica. Conèixer les normes a seguir per a establir grups d'organismes. Diferenciar entre selecció natural i evolució. Construir i interpretar arbres filogenètics. Manejar d'una manera bàsica programes informàtics per a la reconstrucció de filogènies (programes *Phylip i *TNT) i el seu ús per a la classificació dels organismes.

DESCRIPCIÓ DE CONTINGUTS

1. LA NATURALESA DEL REGISTRE FÒSSIL

- T.1 La naturalesa del Registre Fòssil
 - o Naturalesa i abast de la Paleobiologia (Conferència Inaugural I)
 - o Preservació del registre fòssil o Muestreando el registre fòssil ? Completesa del registre fòssil ? Rarefacció
- T.2 Poblacions, espècies i registre fòssil
 - o L'espècie en paleontologia.-
 - o Aspectes actualístics: especiació, aïllament reproductiu pre- i postzigòtic, i biogeografia.-
 - o Determinació de les espècies: criteris de determinació.- Com s'inferixen les espècies a través del registre fòssil: la seua possibilitat de determinació.- Espècies en els registres fòssil i estratigràfic: aspectes espacials i temporals.

2. DIVERSIFICACIÓ GLOBAL I EXTINCIÓ (1)

- T.3. Extinció (1) .- Aspectes generals.-
 - o Definició i modalitats.- Extinció de fons, en massa i episòdica.-
 - o E. i cíclicitat.- Geometria de la e. en massa: gradual, escalonada i catastròfica. o Límits estratigràfics de la e. en masa.-
 - o Tafonomia i límits de e. en masa.- Efecte Lazarus (refugis ecològics)
 - o Efecte Signor-Lipps (mostratge pobre) .- Crisis puntuals i crisi umbrals.-
 - o Atzar i extinció en massa: extinció galtoniana.- o Extinció episòdica.
 - o Casos pràctics d'anàlisi d'extinció.
- T.4. Extinció (2) .- Causes.-
 - o L'extinció de fons: condicions que condueixen a grandària crítica poblacional.- Vulnerabilitat selectiva.-
 - Les grans crisis: explicacions ambientalistas i internalistas. Agents comuns de destrucció vs. agents particulars de cada medio.-
 - o L'espectre continu de magnitud d'extinció (de fons a episòdica) .-
 - o Les respostes de les espècies durant el Fanerozoico.-
 - o El clima com a factor causal major.
 - o Transgressions, regressions i vulcanisme generalitzat, i clima.- Clima i fenòmens còsmics: els impactes meteorítics.-
 - o Aspectes problemàtics.-

4. INTERPRETACIÓ EVOLUTIVA DEL REGISTRE FÒSSIL (1)

Taxes i Tendències evolutives
Macroevolució; Mecanismes Macroevolutius
Interpretació evolutiva del registre fòssil

- T.7. Macroevolució: definició.-
 - o Temps ecològic i t. evolutiu (o geològic) .- Micro- i macroevolució.
 - o Tendències evolutives: les seues possibles causes segons la síntesi moderna.-
 - o Avaluació de taxes evolutives.-
 - o Pautes d'evolució: diversificació, disparitat, radiacions adaptatives, convergència i paral·lelisme, i reemplaçament ecològic.-
 - o El reduccionisme de la síntesi moderna.
- T.7. Espècies o linajes.-
 - o Estasi morfològica: contradicció amb els esquemes tradicionals.-
 - o Estasi morfològica i especiació: Equilibri interrompido.-
 - o Potencial explicatiu: tendències evolutives, explosió cambriana, etc.-
 - o Equilibri interromput i selecció natural. o Desacoblament entre micro- i macroevolució.-
 - o Conclusió: les diverses posicions enfront del canvi orgànic: direccionalitat vs. la seua absència, internalismo vs. Ambiental
- T.9. Selecció a diversos nivells de la jerarquia
 - o El grup: quan és possible la selecció de grupo?- Selecció al nivell del genoma.-
 - o Consequències.- Conflictes i sinergismos entre nivells de selecció.-

o L'equilibri interromput proporciona la base per a la individualitat de les espècies.

6. MORFOLOGIA EVOLUTIVA

T.13. Morfologia Teòrica

- o Biomorfodinàmica: els quatre factors. o Explicació tradicional de les formes
- o Unitat de pla vs. funcionalitat. - Les formes en la síntesi moderna.-
- o Variabilitat i la seua restricció (constraints) .
- o Evo-devo; La importància del desenrotllament en l'evolució. Limitacions a la selecció natural: experiments de s. artificial. - Limitacions a la variabilitat fenotípica: les malformacions. - El paisatge epigenètic de Waddington.- Canalització i creodos.- Sobre l'ortogènesi: les ensenyances del desenrotllament.
- o Les vies evolutives permeses pel desenrotllament: heterocronías.- Seqüències de desenrotllament: von Baer vs. Haeckel.- Similituds embrionàries.- Heterocronía: definició i modalitats.- El cas humà: neotènia o hiper morfosis?- Malformació i heterocronía.- L'exemple de les extremitats dels vertebrats.

T. 14. Morfologia Funcional

- o Biomecànica
- o Ecomorfologia
- o Altres evidències en Morfologia Funcional-

7. CASOS D'ESTUDI MULTIDISCIPLINARI EN PALEOBIOLOGIA

- T.15. Casos d'estudi multidisciplinari en paleobiologia
- o La paleontologia com a ciència integrativa
- o Casos d'estudi

8. Sistemàtica Paleontològica

tema M.17.- Sistemàtica, taxonomia i Nomenclatura; conceptes. Història de la classificació Biològica. La nomenclatura Paleontològica; Codis de Nomenclatura Biològica. Formació dels noms científics. Principis operatius de la nomenclatura; exemplars i tàxons tipus, principi de tipificació; llistes *sinonímiques i canvis *nomenclaturals; interpretació dels canvis taxonòmics i *nomenclaturals Erecció i descripció formal d'espècies.. Per a-taxonomia en Paleontologia. Nomenclatura d'elements desarticulats. (2 hores)

Tema M.18.- La reconstrucció Filogenètica en Paleontologia. Els principis teòrics de la inferència Filogenètica. Arbres i cladogrames. Inferència de filogènies a partir de caràcters morfològics. Caràcters *apomorfos i *plesiomorfos. Determinació de la polaritat dels caràcters. La dimensió temporal en les genealogies (1 hora)

Tema M.19.- Filogènies i classificació. Jerarquies taxonòmiques Inclusives. Categories taxonòmiques: ús i aplicació. Escoles de classificació i formació de grups. La naturalesa de les categories superiors. *Stem-*groups i *Crown-*groups en Paleontologia (1 hora)

9. Mòdul pràctic

Sessió 1.- (LABORATORI 2 HORES) El problema de la classificació biològica. Maneig de caràcters morfològics. Estats de caràcter. Registre de caràcters quantitatius i qualitius; codificació i ordenació de caràcters. Elaboració de matrius de caràcters binaris. Maneig de caràcters complexos. Elaboració de matrius de caràcters multiestat.

Sessió 2.- (PROBLEMES 3 HORES)

Principis de la Sistemàtica filogenètica. Etapes de treball. Tipus de caràcters i codificació. Criteri d'homologia. Codificació i polaritat de caràcters segons els criteris del grup extern, *ontogenético i estratigràfic. Aplicació de la parsimònia en la contractació d'hipòtesis filogenètiques. Informació obtinguda a partir de les hipòtesis filogenètiques. Tipus de grups. Reconeixement de *sinapomorfias, *plesiomorfias, *autapomorfias, i el seu significat. Principi de Simplicitat. Notació parentètica. Arrel i arrelament. Topologies. Elaboració manual de cladogrames. Resolució d'exercicis.

Sessió 3 i 4.- (*INFORMATICA 3 HORES X *SESION)

Mètodes *cladísticos II. Aplicació de programes informàtics per a la reconstrucció filogenètica per parsimònia.

Algorismes. *Arboles de longitud mínima. Optimització de caràcters. Paràmetres de l'arbre.

Interpretació dels resultats obtinguts i els seus *implicancias respecte a l'evolució dels caràcters. *Arboles consens... Suport i confiança estadística de grups i arbres. Interpretació de resultats i els seus *implicancias en la classificació biològica i en aspectes *nomenclaturales.

10. Seminarios-Conferències

Seminari 1.- Conferència sobre algun dels temes capdavanters en investigació *Paleobiològica en qüestions com (principalment) Macroevolució, Dinàmica de les extincions, Morfologia evolutiva etc. El Tema de la conferència podrà variar d'un curs a un altre en funció de temes d'especial interès en aqueixos moments i de la disponibilitat dels seminaristes. Els alumnes presentaran un comentari sobre el seminari impartit.

VOLUM DE TREBALL

ACTIVITAT	Hores	% Presencial
Classes de teoria	34,00	100
Pràctiques en laboratori	11,00	100
TOTAL	45,00	

METODOLOGIA DOCENT

Classes teòriques (32 hores presencials):

• Metodologia:

- Lliçons magistrals mitjançant presentacions amb ordinador.
- els recursos audiovisuals adequats que prèviament estaran accessibles per als estudiants a través de la plataforma de suport a la docència de la universitat (aula virtual).
- Exposició i defensa pública del treball realitzat en grup

- Controls
- Proves i exàmens

Classes pràctiques d'informàtica (6 hores presencials) i de problemes (3 hores presencials):

- Metodologia:
 - Introducció i planificació de cada pràctica
 - Ús de bancs de dades referides al registre fòssil.
 - Planificació del càlcul de taxes d'evolució i extinció.
 - Anàlisi de cohorts i pseudocohorts i posar de manifest extinció de fons, episòdica i en massa.
 - Aplicació de la parsimònia en la contractació d'hipòtesis filogenètiques.
 - Ús d'Algorismes per a la mesura de la semblança i distància entre individus. Transformació de dades quantitatives. Algorismes d'agrupament. Construcció de dendrogrames de jerarquia taxonòmica. Delimitació de grups.
 - Utilització de programes informàtics avançats per a la reconstrucció filogenètica en Paleontologia. Aplicació a matrius de dades reals de diferents grups d'organismes fòssils. Arbres de consens i avaluació de resultats.
 - Treball individualitzat avaluable:
 - Per a les sessions de pràctiques, de 2 hores de duració, els alumnes disposaran d'un guió, que han de llegir abans de cada pràctica. Les sessions pràctiques seran de de problemes i informàtiques, on es proposaran exercicis complementaris per a reforçar els conceptes estudiats. Durant la sessió, el professor introduirà l'objectiu de la pràctica i recordarà els conceptes bàsics a manejar en els exercicis plantejats. Durant la resta de la sessió els alumnes realitzaran la pràctica o resoldran exercicis sota la supervisió del professor
 - Realització de l'informe corresponent.

Seminaris (2 hores presencials):

- Metodologia:
 - Assistència a conferències, treballs de camp i/o seminaris teoricopràctics especialitzats que complementen la seua formació.
 - Elaboració de materials i documents varis en activitats teoricopràctiques
 - Treball individualitzat avaluable:
 - Elaboració de memòries sobre continguts exposats.
 - Elaboració de documentació prèvia.
 - Realització d'informes

AVALUACIÓ

- Una prova final, consistent en examen Teòric o prova oral
- Prova pràctica final a l'aula d'Informàtica. Exercici pràctic d'ús del programari utilitzat durant el curs amb dades paleontològiques simulades

- Memòria del seminari segons models proporcionats a l'alumne.

Es tindrà en compte, a més:

- Assistència i aprofitament de les classes.
- Exercicis pràctics.
- Participació en seminaris.

Ponderació:

- Prova final: 75%
- Memòria seminari: 10%
- Treballs pràctics i participació: 15%

REFERÈNCIES

Bàsiques

- Foote, M. and Miller, A (2007) Principles of PAleontology. W. H: Freeman, New York
- Eldredge, N. 1985. Unfinished Synthesis. Biological Hierarchies and Modern Evolutionary Thought. 237 pp. Oxford University Press, Oxford.
- Eldredge, N. 1985. Time Frames. The Evolution of Punctuated Equilibria. 240 pp. Princeton University Press, Princeton.
- Eldredge, N. & Cracraft, J. 1980. Phylogenetic patterns and the Evolutionary Process. Method and Theory in Comparative Biology. 349 pp. Columbia University Press, New York.
- Gould, S.J. 1977. Ontogeny and Phylogeny. 501 pp. The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge (Massachusetts).
- Gould, S.J. 2004. La estructura de la teoría de la evolución. 1426 pp. Colección Metatemas nº 82. Ed. Tusquets.
- Hallam, A., ed. 1977. Patterns of Evolution as Illustrated by the Fossil Record. 591 pp. Elsevier Scientific Publishing Company, Amsterdam.
- Mayr, E. & Provine, W.B., eds. 1980. The Evolutionary Synthesis. Perspectives on the Unification of Biology. 487 pp. Harvard University Press, Cambridge (Massachusetts).
- Raup, D.M. 1986. El Asunto Némesis. Una Historia sobre la Muerte de los Dinosaurios. 242 pp. (traducción castellano 1990). Alianza Editorial, Madrid.

- Simpson, G.G. 1944. *Tempo and Mode in Evolution*. 237 pp. (reedición de 1984). Columbia University Press, New York.
- Sober, E., ed. 1986. *Conceptual Issues in Evolutionary Biology. An Anthology*. 725 pp. A Bradford Book, The MIT Press, Cambridge (Massachusetts).
- Stanley, S.M. 1979. *Macroevolution. Pattern and Process*. 332 pp. W.H. Freeman and Company, San Francisco.
- Vrba, E.S. & Eldredge, N., eds. 2005. *Macroevolution. Diversity, Disparity, Contingency*. 210 pp. *Suplemento de Paleobiology*, 31(2).
- Goloboff P A, Farris J S, Nixon K C (2008a) TNT, a free program for phylogenetic analysis. *Cladistics* 24: 1-13.
<http://www.cladistics.com/aboutTNT.html>
- <http://www.ucmp.berkeley.edu/clad/clad1.html>
- Wiley, E.O., D. Siegel-Causey, D.R. Brooks, and V.A. Funk. 1991. *The Compleat Cladist: A primer of phylogeny procedures*. University of Kansas Press, Museum of Natural History, Special Publication no. 19. 1158 pp.

Complementàries

- Maddison, W.P., and D.R. Maddison. 1992. *MacClade: Analysis of phylogeny and character evolution*. Version 3.0. Sinauer Associates, Sunderland, MA.
- D.L. Swofford. 1991. *Phylogenetic Analysis Using Parsimony (PAUP)*, version 3.0s. Illinois Natural History Survey, Champaign, IL.
- López Caballero E. y Pérez Suarez, G. 1999 *Metodos de análisis en la reconstrucción filogenética*. Bol. S:E:A: nº 26. 45-56.
- Ribera, I y Melic A. 1996 *Introducción a la metodología y sistemática cladística*. Bol. S.E.A. 15 27-46.
- Buss, L.W. 1987. *The Evolution of Individuality*. 203 pp. Princeton University Press, Princeton.
- Bunge, M. 1981. *Materialismo y Ciencia*. 235 pp. Editorial Ariel, Barcelona.
- Erwin, D.H. & Wing, S.L., eds. 2000. *Deep Time. Paleobiology's Perspective*. 371 pp. *Suplemento de Paleobiology*, 26(4).
- Hull, D.L. 1989. *The Metaphysics of Evolution*. 331 pp. State University of New York Press, Albany.
- Lamolda, M., ed. 2003. *Bioevents: their Stratigraphical Records, Patterns and Causes*. 141 pp. Editado Por Ayuntamiento de Caravaca de la Cruz, Murcia.

ADDENDA COVID-19

Aquesta addenda només s'activarà si la situació sanitària ho requereix i previ acord del Consell de Govern

1. Continguts / Contenidos

"Es mantenen els continguts inicialment arreglats en la guia docent."

Se mantienen los contenidos inicialmente recogidos en la guía docente. 2. Volum de treball i planificació temporal de la docència

2. Volumen de trabajo y planificación temporal de la docencia

Es manté el pes de les distintes activitats que sumen les hores de dedicació en crèdits ECTS marcades en la guia docent original.

Se mantiene el peso de las distintas actividades que suman las horas de dedicación en créditos ECTS marcadas en la guía docente original.

3. Metodología docente

3. Metodología docente

Es manté les classes presencials donat el xicotet volum del grup d'estudiants (menor de 16 alumnes) . S'implementa atenció als estudiants a través de l'Aula Virtual i el correu electrònic, per a solucionar possibles dubtes. Es facilita a l'alumnat les presentacions teòriques i material complementari. Si les condicions sanitàries no permeten la presencialidad TOTES les classes s'impartiran a través de les ferramentes Blackboard i Microsoft Teams. La totalitat del curs es pot impartir sense problemes per este sistema.

Se mantiene las clases presenciales, tanto de Teoria como de practicas, dado el pequeño volumen del grupo de estudiantes (menor de 16 alumnos). Se implementa atención a los estudiantes a través del Aula Virtual y el correo electrónico, para solucionar posibles dudas.

Se facilita al alumnado las presentaciones teóricas y material complementario. Si las condiciones sanitarias no permiten la presencialidad, entonces TODAS las clases se impartirán "on-line" a través de las herramientas Blackboard y Microsoft Teams. La totalidad del curso se puede impartir sin problemas por este sistema

4. Avaluació

4. Evaluación

El pes de cada apartat de l'avaluació es manté intacte.

Si les condicions sanitàries no permeten realitzar les proves de qualificació de manera presencial estes es realitzaren a través de les ferramentes Blackboard i Microsoft Teams i en mode de presentacions

Les entregues dels diferents treballs es realitzarà online, per mitjà de correu electrònic, o si és el cas, a través de la ferramenta de de l'Aula Virtual. Si algun estudiant no disposa dels mitjans per a establir esta connexió i accedir a l'aula virtual, haurà de contactar amb el professorat per correu electrònic en el moment de publicació d'este annex a la guia docent per a buscar solucions personalitzades en funció de les circumstàncies personals i logístiques de l'estudiant, i les possibilitats vigents en eixe moment.

El peso de cada apartado de la evaluación se mantiene intacto.

S Si las condiciones sanitarias no permiten realizar las pruebas de calificación de manera presencial estas se realizaran “on-line” a través de las herramientas Blackboard y Microsoft Teams y en modo de presentaciones

Las entregas de los diferentes trabajos se realizará online, mediante correo electrónico, o en su caso, a través de la herramienta de “Tareas” del Aula Virtual.

Si algún estudiante no dispone de los medios para establecer esta conexión y acceder al aula virtual, deberá contactar con el profesorado por correo electrónico en el momento de publicación de este anexo a la guía docente para buscar soluciones personalizadas en función de las circunstancias personales y logísticas del estudiante, y las posibilidades vigentes en ese momento.

. Bibliografia

5. Bibliografía

La major part de la bibliografia bàsica recomanada és accessible. En l'Aula Virtual estaran disponibles les presentacions, exercicis i resta de material utilitzat en les classes

La mayor parte de la bibliografía básica recomendada es accesible. En el Aula Virtual estarán disponibles las presentaciones, ejercicios y resto de material utilizado en las clases.